

Владимир Димитров

Да следваш една мечта: Етиопия

Първият ми спомен за Етиопия е свързан с един стар брой на вестник „Работническо дело“ от края на 70-те, в който бяха публикували нов състав на някой от партийните органи. Много ми беше трудно да разбера какво е това „кандидат-член на политбюро“. Опитите на баща ми да ми обясни не се увенчаха с успех, по-лесно му бе да ми обясни или може би на мен да разбера кой е Хайле Селасие, по това време вече бивш император на Етиопия, чиято снимка бе публикувана в същия брой на вестника. Много години след това от различни места чувах и научавах любопитни факти за тази африканска страна, за кафето, за хората, за начина на живот. Никога не можех да си обясня защо името на тази държава предизвикваше любопитството ми.

В края на 90-те, вече като студент по история на изкуството, и то с ясни интереси в областта на християнското изкуство, започнах, макар и по малко, да натрупвам знания за Етиопия, за нейното богато културно наследство. Любопитни факти за етиопската църква научих от проф. протопрезвитер д-р Николай Шиваров, който в часовете по библийска история специално за мен посвети цял час на Етиопия, а като извинение, че няма диапозитиви, дойде с нагръден кръст, подарък от Коптския патриарх по онова време Шенуда III (1923 – 2012). Етиопската църква е част от Коптската, чийто патриарх пребивава в Кайро. Интересни фотографии и диапозитиви от Етиопия ми показа и арх. Стефан Лазаров (1933 – 2016), който през 60-те години е работил там като архитект. През 2001 г. имах възможност да пребивавам три месеца по програма „Еразъм“ в Университета на Флоренция. Пътуването беше с цел писане на дипломна теза, но

Владимир Димитров е гл. ас. доктор към департамент „История на културата“ в НБУ. Защитил е докторат на тема „Стенописното наследство на зографската фамилия Минови“. Научните му интереси са в областта на християнското изкуство и опазването на културното наследство. Член е на управителния съвет на Българския национален комитет на Международния съвет за опазване на паметниците на културата и забележителните места (ИКОМОС). Редовен автор на сп. „Следва“.

в рамките на този престой правих всичко друго, освен да пиша дипломното си съчинение. Тогава именно, в Тоскана, у мен се отключи желанието да пътувам. Посетих многобройни забележителни места, свързани с художниците и с паметниците от епохата на Ренесанса. Тогава разбрах колко лесно е да учиш *in situ*. След тази специализация започнаха моите редовни пътувания както в Италия, така и в страните от Близкия изток, към чието изкуство имах и продължавам да имам специален интерес. Няма да изброявам пътуванията си, защото съм ги споделял с редовните читатели на „Следва“ в последните 18 броя. Няколко години по-късно (2005) започнах да преподавам в програмите по изкуствознание, тогава си отделих специален паричен фонд за пътуване до Етиопия. С много хора споделях своето желание да пътувам из Африканския рог, но обикновено те смръщваха вежди и казваха *защо там*, а други откровено отговаряха *никога няма да отида там* или *какво има там*. Имаше и такива, които се притесняваха за сигурността си. Така и не можех да разбера защо не им харесва, а и как може да не знаят нищо за Етиопия. За да поправа тези грешки, започнах да включвам лекция за Етиопия в общообразователния курс „Шедьоври на християнското изкуство“. Когато през януари 2017 г. най-сетне обявих, че ще пътувам за две седмици до Етиопия, почти никой не се учуди, защото бяха наясно с това ми желание. В този брой на „Следва“ ще разкажа малко повече за тази древна страна и нейното изкуство, преди да пристъпя към впечатленията от моето пътуване под формата на фотораказ.

Тронът на Хайле Селасие, последния император от Соломоновата династия

Етиопия е сред най-древните държави в света и е единствената независима държава в Африка, която не е била част от нечия колониална империя. Малко преди Втората световна война е завладяна от Италия на Мусолини, но етиопците през цялото време оказват сериозна съпротива и завоевателите никога не успяват да ги подчинят напълно. На практика Световната война започва в Етиопия.

Тук, на Африканския рог е намерен един от най-ранните човешки скелети, Луси, наречен така, защото в момента, в който археологът попада на находката, от касетофона звучи едноименната песен на „Бийтълс“. Това дава основание на много учени да смятат, че човечеството се е появило именно на територията на днешна Етиопия. Държавата Шаба/Саба, или Сава, както е прието на български, е възникнала на Арабския полуостров, на територията на днешен Йемен. Именно на това древно държавно формирание се считат наследници етиопците. На територията на днешна Етиопия има следи от всички етапи от развитието на човека, а в южната част на страната местните живеят според правилата, по които са живели техните предци преди няколко хиляди години.

Царицата на Шаба или Сава, която ние наричаме Савската царица, разбира за мъдростта на Соломон и отива да го посети в Йерусалим. Соломон бил най-мъдрият мъж на света, а Савската царица – най-мъдрата жена, и съвсем естествено те се влюбиха. Дори консумирали физически любовта си и царицата родила първия етиопски император Менелик – родоначалник на Соломоновата династия, управлявала с известни прекъсвания до 1974 г. Има различни варианти на преданието за това кога и как Соломон се е срещал със своя син, но едно се повтаря, че Менелик и/или неговите придворни пренесли в Етиопия ковчега със завета, същите онези скрижали, които Моисей получил на планината Хорив (на Синайския полуостров в Египет). И до днес това е най-важната и най-почитана реликва. Копие на скрижалите или на ковчега (като „копие“ не е

най-точният термин), наричано *табот*, се пази във всеки християнски храм в Етиопия и се изнася за специално литийно шествие на празника Богоявление през януари. Оригиналът се пази в специален параклис до катедралния храм в Аксум. Именно на този празник ходих и аз, но за него ще разкажа повече във втората част на текста в следващия брой.

Древните етиопци се приемат за юдеи и до днес в обредите на Етиопската църква има много влияние от Стария завет. Наследниците на тези юдеи, които не са приели християнството, се наричат фалаши. Малкото останали фалаши са евакуирани в Израел в началото на 90-те години на миналия век, затова не се учудвайте, когато в Израел срещнете войници или молещи се на Стената на плача хора от африкански произход, това са етиопските фалаши или бета израел.

Етиопците вярват, че са първите, които приемат християнството още през I век, когато апостол Филип дал свето кръщение на един етиопски велможа, пазител на съкровищата на етиопската царица, който бил на поклонение в Йерусалим. Историята, че именно този етиопски евнух разпространява християнството в Етиопия, е добре позната и се появява дори в изображението от XIX в. по нашите зами. Официално християнството е прието за държавна религия през IV в. в годините на царуването на Езана. Приемайки рано новата религия и изолирано от останалите християни на Африканския рог, етиопското християнство се развива самостоятелно без особени влияния от Рим или Константинопол и запазва редица елементи от юдаизма и ранната църква.

Първият епископ на Етиопската църква е сириец. Фраментий получил епископския омофор лично от големия учен и реформатор на християнската църква св. Атанасий Александрийски. През V в. между двете богословски школи – Антиохия и Александрия, настъпват тежки разногласия и византийският император свиква през 451 г. събор в град Халкидон. Част от различията са преодолени, но други са отхвърлени. Именно последователите на това течение в християнството са наречени монофизити. Наред с арменци, сиро-яковити и други, копитите попадат в тази група, а заедно с тях и изолираните от останалия християнски свят етиопци. Днес монофизитските Църкви биват наричани дохалкидонски, но етиопците имат различия дори и с тях, това ги прави уникални в християнския свят и респективно – в християнското изкуство.

Изглед от Етиопия

Етиопия е разположена в регион, чиято топография е повлияла на нейното особено развитие. По-голяма част от територията е вулканично планинско плато, известно като Етиопското плато, което достига до 4600 м надморска височина. Това формирание е разделено от Източноафриканската долина, която се простира от Червено море до Данакилската депресия, където се е появило човечеството и са открити най-старите доказателства за нашите предци.

В древността на територията на днешна северна Етиопия и Еритрея (част от Етиопия до 2000 г.) възникнала една от важните цивилизации, която се простирала отвъд бреговете на Червено море. Аксумската империя се нарежда сред великите империи за времето си през първата част от първото хилядолетие пр. Хр. Столицата Аксум била разположена във вътрешността, далеч от морето. Освен сухопътните ѝ връзки с Мерое, долината на Нил и Египет, границата с Червено море ѝ позволява да търгува с римските провинции, Средиземноморието, Южна Арабия, Шри Ланка и Китай. Износът ѝ включвал слонова кост, злато, ароматични вещества като тамян и масло от смола, сол и роби. През III в. заради търсенето на нейната продукция Аксум въвежда парична система от монети, чиято тежест, стандарт и оформление приличат на тези, сечени в Рим и по-късно в Източната римска империя Византия. В апогея на своето развитие Аксумската империя разширява границите си, като завладява държавата Шаба/Саба/Сава, като на тази територия днес е държавата Йемен.

И днес Аксум пази едни от най-впечатляващите художествени паметници на човечеството. Сред колосалните стели, издълбани от гранитни блокове, за да отбележат гробниците на владетелите на Аксум, се намира най-големият монолит, който е бил транспортиран в древността. В Аксум текстове на гръцки, сабейски и геез, изписани върху каменни плочи, свидетелстват за приемането на християнството от императора Езана през IV в. От тогава датират и първите християнски паметници, или веднага след приемането на християнството като официална религия. Част от тях са запазени в една или друга степен и до днес. В днешна Етиопия около половината от населението е християнско.

Етиопските храмове и манастири пазят илюстрирани богослужбени книги, стенописи, икони и всевъзможни църковни литургични предмети (утвар), трупани в продължение на петнадесет века.

Изследователи смятат, че след XIII в. повечето произведения на изкуството са били създавани основно от духовни лица.

Развитието на етиопското изкуство следва историческото развитие на държавата. И до днес учените не могат да постигнат съгласие относно разделението и класификацията на етиопското изкуство. Най-често християнската ера се дели на осем отделни периода.

Аксум (IV – VIII в.)

Аксум е столица на Етиопия и важен културен център още от I в. Именно тук цар Езана (320 – 360 г.) приема християнството. В Аксум в храма „Св. Богородица от Сион“ пазят и донесения от Менелик I свещен кивот. Няма данни, че християнството е било разпространено преди Езана и именно по време на неговото управление се появяват първите християнски изображения. Няколко храма, като Дебре Дамо и Дегум, могат да бъдат приети като част от Аксумския период. Тези два храма биват датирани от VI в. или по-късно. За много други се водят спорове. Тук е мястото да отбележа, че изкуството на християнска Етиопия все още не е достатъчно проучено. Голяма част от храмовете са били строени под формата на добре познатите ни базилики. При строежа им са използвани местни строителни техники, стилът им отразява местните традиции. Малка част от този период е оцеляла до наши дни. Поради сухия климат са запазени и няколко богослужбни текста, при които чрез карбонов анализ се установява, че са били създадени в периода IV – VI в. В Етиопия, а и в световните музеи се пазят и монети от този период.

Пренасяне на Свещения кивот

Параклисът, в който се съхранява кивотът, през 2017 г. се изграждаше нов параклис (на заден план)

Прочутият храм „Св. Георги“ в Лалибела

Постаксумски период (VIII – IX в.)

Множество фактори са допринесли за постепенния възход и последвалия залез на Аксумското царство. Със завладяването на Северна Африка от арабите се прекъсва достъпът на Аксум до Червено море, респ. и достъпът до пазарите, на които се дължи просперитетът на царството. Предполага се, че голяма част от природните богатства на Аксумската империя, като злато и слонова кост, намаляват, други възможни фактори са дълга суша, епидемия от чума или нападения от езически племена. За този период от етиопската история се знае малко и специалистите трудно постигат съгласие относно неговото датиране. Разрухата на царството се приписва най-често на царица Юдит, която била езичница.

Политическият център на Етиопия се е изместил към южните и източните части на региона Тиграй. Няколко храма са приблизително датирани към този период, но поради липсата на системни изследвания, а и поради сложната политическа и военна обстановка изследванията са затруднени (доскоро в Етиопия се водеше война, която доведе до отделянето на Еритрея, а днес има групировки, които се борят и за отделянето на района Тиграй). Голяма част от паметниците са изсичани в скали. Група подземни тунели в равнината Хавзиен най-вероятно са били трансформирани в църкви по време на постаксумския период. Такива са двете църкви Абреха Ацбеха и Укро.

Период Загве (1140 – 1270)

През XII в. центърът на Етиопската държава се измества още по-на юг, в района Ласта (историческа област в северно-централна Етиопия). От столицата Адефа членове на династията Загве (откъдето произлиза и името на периода) управлявали държавата, която се простирала от днешна Еритрея до южна и централна Етиопия. Въпреки че свидетелствата за съществуването на столицата им са много малко, църквите от Лалибела – град, чието име е засвидетелствано от владетеля на Загве, – са най-сигурното свидетелство за художествените постижения на този период. Комплексът на Лалибела включва 12 сгради, предназначени за поклонения, свързани от мрежа от коридори и камери, изцяло изсечени в естествени скали. Утвърдената традиция за цялостното изсичане на църкви в естествени скали по време на предходните периоди достига изцяло ново ниво. Църквите, няколко от които самостоятелни, като „Св. Георги“, притежават много по-сложни и ясно изразени фасади. Включват архитектурни елементи от сградите, строени по време на Аксумското царство. Освен това някои, като „Бет Мариям“, притежават особено изискани вътрешни декорации и украса, които също са издялани от скали. Интериорът на храмовете е повлиян както от древния Аксум, така и от копто-арабски произведения. В „Бет Мариям“ например архитектурните елементи на изсечените прозорци имитират аксумските модели, докато стенописите могат да бъдат сравнени с тези в средновековния манастир „Св. Антоний“ до Червено море (за него виж *Следва*, бр. 22). Няколко дървени олтара са оцелели от този период, част от тях са декорирани с фигури, съчетани с множество кръстове, някои са гравирани. От този период няма открити или сигурно датирани ръкописи.

Стенописи от етиопски храм

Ранен Соломонов период (1270 – 1527)

През 1270 г. последният владетел на Загаве бил детрониран от Йекуно Амалак, който твърдял, че произхожда от царски род, управлявал в Аксум, проследявайки родословието си чак до библейското единство на крал Соломон и Савската кралица. Неговите наследници управляват Етиопия до 70-те години на XX век. По време на тяхното управление те нямали установена столица, а се местели из държавата спрямо сезоните и нуждите си. Владетелите от Соломоновата династия били покровители на изкуствата като своите предци и дарявали храмовете с многобройни и ценни дарове. В този период се създават множество произведения на изкуството, придружавани от възпоменателни надписи от ктитори, в които се описва възложената поръчка. Скалната църква „Ганна Мариям“, която се намира на няколко километра югоизточно от Лалибела, съдържа почти пълен комплект стенописи, изобразяващи светци, ангели и сцени, вдъхновени от Новия завет. В църквата също така има портрет на Йекуно Амалак. Безброй ценни ръкописи са създадени между XIII и XV в. Голяма част от тях съдържат образите на евангелистите, както и сцени от Стария и Новия завет. От началото на XV в. започват да се създават друг тип ръкописи, най-вече Псалмите Давидови, които често са илюстрирани. Една от най-ранните достигнали до нас икони също датира от XV в. Писмени източници свидетелстват, че етиопският император Зара Якоб насърчавал употребата на икони в богослужебните ритуали. И ако каменната пластика, дърворезбата и тъканите са в традицията от предните векове, то иконите имат нов облик, появяват се нови иконографски варианти, нови техники на рисуване, фигурите са по-раздвижени, като цяло изображенията стават по-елегантни.

Старата столица Аксум

Среден Соломонов период (1527 – 1632)

Петнадесетото столетие е сравнително стабилно, но през XVI в. настъпват редица злощастни събития, които разтърсват етиопската държава, довеждайки я да пълен срив. Между 1529 и 1543 г. има постоянни нападения от съседния султанат Адал, подкрепян активно с оръжия и муниции от Османската империя. В края на века има многобройни набези от народа оромо от юг. През 1622 г. император Сусениес приема католицизма, което довело страната до гражданска война, тъй като Етиопската църква, подкрепяна от населението, отказвала да се съобразява с новите правила и с многобройните йезуитски мисионери. Размириците продължили до абдикацията на императора през 1632 г., тогава на трона се възкачил неговият син Фасилидес, който върнал дохалкидонското християнство. Този период е важен за етиопското изкуство, тъй като е преходен към бъдещата модернизация. Произведенията на изкуството все още са в традицията на иконографията, характерна за XV в., но започва да се усеща и влиянието на Европа, което ще се прояви през втората половина на седемнадесетото столетие. Върху изкуството създадено в този период се отразява трудната ситуация, в която е изпаднала страната. Украсяването на манускриптите с изображения драстично намалява. Въпреки проблемите се създават безброй икони с типичната за предишните векове елегантност.

Период Гондар (1632 – 1769)

С възкачването на император Фасилидес на трона през 1632 г. се полага началото на нов период на стабилност за Етиопия и Соломоновата династия. Фасилидес създава нова столица – Гондар, дала наименование на целия период. Новата столица е разположена на 50 км южно от езерото Тана. Той създава дворцов комплекс, като всеки следващ император от династията строи отделен павилион за своето семейство. Комплексът съществува и до днес. В близост до Гондар са и множество църкви, изградени по крайбрежието и островите на езерото Тана. В архитектурата навлиза и модата на кръглите църкви, като впоследствие те се превръщат в стандарт в църковната архитектура. Учените обикновено разделят периода Гондар на две фази. Първата е характерна с употребата на ярки цветове. Облеклото обикновено било изписвано с декоративни елементи и оцветявано в червено, синьо или жълто, а гънките били обозначени със семпли успоредни линии. Контурните линии са ясно изразени, а лицето е оцветено неестествено в коралов цвят. Творбите, рисувани по време на втората фаза на периода Гондар, са груби, времето съвпада с царуването на Иясу II. В живописата се използват по-тъмни нюанси на цветовете, контурните линии са по-тънки и деликатни, употребата на туш придава обем на телата, фигурите и лицата. Редица нови теми се появяват, вдъхновени от европейски книги. През XVIII в. все по-често се срещат образите на дарители и покровители. Множество кръстове са декорирани с облика на св. Богородица, Спасителя и др. светци, много често локални.

Земене-Месафинтски период (1769 – 1855)

Този период, познат още като „Ерата на Съдиите“, започва с детронирането на император Йосас. Продължил цяло столетие, периодът е характерен с намаляване на престижа, влиянието и властта на Соломоновата династия. Страната е управлявана от военачалници, които често воюват и помежду си. Непрекъснатите междуособици водят

до унищожаване на ценни архитектурни и художествени паметници и няма средства за създаване на нови. Живописата от периода е по подобие на тази от времето на гондарския разцвет. Стил, тематика и форма се запазват, но палитрата, използвана от зографите, се променя – ярките цветове се заменят с по-семпла цветова гама.

Късен Соломонов период (1855 – 1974)

Последният исторически период започва с възкачването на Теодорос II на трона през 1855 г. и завършва с детронирането на Хайле Селасие през 1974 г., с което се слага краят на управлението на Соломоновата династия в Етиопия. През втората половина на XIX в. живописата продължава да се опира на гондарската традиция, но все по-често се създават и светски изображения, които често се смесват в общо картинно поле. От времето на Загве ктиторите се изобразяват идеализирани, а в началото на XX в. техните образи стават все по-реалистични.

Днес етиопските художници създават произведения в традициите на старото изкуство, най-вече за все по-развиващия се туризъм.

С този кратък текст се опитам да запозная читателите с основните периоди от развитието на християнското изкуството в Етиопия, а в следващия брой с помощта на фотографските изображения ще споделя своите впечатления от моето пътуване из тези интересни земи.

(Продължава в следващия брой)

• Да следваш една мечта: Етиопия •

Дворцовият комплекс в Гондар